

Új irodalomtörténet

Nagy Csilla

AZ IRODALMI MODERNSÉG ÁTALAKULÁSA: SZABÓ LŐRINC:
TE MEG A VILÁG (1932)¹

A *Té meg a világ* Szabó Lőrinc ötödik verseskötete, amelynek anyaga 1926 és 1932 között készül, 1927-től folyamatosan jelenik meg folyóiratokban és napilapokban, nagyrészt a *Pesti Napló*ban, továbbá a *Nyugat*ban, *Az Estben*, illetve a *Magyarország*-ban. A szerző hat év versterméséből válogatva 1932 augusztusára készíti el a kötet kéziratát,² amely az év végén jelenik meg (Panthéon Irodalmi Intézet Rt., Kner, Gyoma). A kötetet (illetve az 1926 és 1932 között megjelenő szövegeket) már a kezdeti recepció is kiemelt jelentőségűnek tekinti, a szerző pályája és a modern magyar költészet története szempontjából egyaránt, hasonlóan a mai értelmezéshez, ám a különböző időszakok kritikusai, irodalomtörténészei nyilvánvalóan más-más értelmezői pozícióból, elvárásokkal jutnak hasonló következtetésre.³

Szabó Lőrinc verseskötete a harmincas évek elején egy speciális befogadói közegebe érkezik: a klasszikus nyugatos hagyomány teherbírása, az izmusok „sorsa” a húszas évek második felében általános kérdésfelvetésként jelentkezik, és ez együtt jár a líra megújulásának mint problémának a megfogalmazásával is.⁴ Szabó Lőrinc 1926-tól egyfajta változást sürget, nyilatkozataiból kiderül, hogy az 1927-ben induló, hat számot megélt *Pandora* folyóiratot eredetileg az új írógeneráció fórumaként, a *Nyugat* konkurens folyóirataként képzei el.⁵ A *Té meg a világ* előz-

¹ A szöveg az MTA BTK ITI készülő irodalomtörténeti kézikönyvének egyik tervezett fejezete.

² Vö. Szabó Lőrinc levele Kner Imrének. In *A könyv mestere: Kner Imre levelezése*. Szerkesztette SZÁNTÓ Tibor. Magyar Helikon, Bp., 1969. 168–170.

³ A *Té meg a világ* recepciójához lásd PALKÓ Gábor tanulmányát: *Szempontváltozások a Szabó Lőrinc-recepcióban – avagy egy kötet viszonyosságai 1932–1992*. In *Tanulmányok Szabó Lőrincről*. Szerkesztette KABDEBŐ Lóránt, MENYHÉRT Anna. Anonymus, Bp., 1997. 52–77.

⁴ Lásd részletesen itt: 3/C: A NYUGAT SZEREPE ÉS ÚTKERESÉSE A HÚSZAS–HARMINCAS ÉVEKBEN; AZ AVANTGÁRD MODERNSÉG A HÚSZAS–HARMINCAS ÉVEKBEN. (A kiskapitálissal szedett jegyzetek a készülő kézikönyv egyes fejezeteire utalnak.)

⁵ Vö. SZABÓ Lőrinc: *[Tátrai jegyzetek]*. In uő: *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*. Osiris, Bp., 2008. 87–88. (Szabó Lőrinc 1926 decemberében a Tátrában interjút adott a pozsonyi kiadású *A Reggel* című lapnak, a *[Tátrai jegyzetek]* cím alatt Szabó Lőrincnek a beszélgetéshez készített gyorsírást jegyzete szerepel.)

ményei szempontjából elsősorban nem az a fontos, hogy Szabó Lőrinc *Nyugathoz* való viszonya, személyes tapasztalatai mennyiben befolyásolják a *Pandora* indításának szándékát,⁶ hanem inkább annak van jelentősége, hogy az irodalmi hagyományt, az irányzatokat, beszédmódokat érintő kritikai attitűdje összekapcsolódik a generációs szemlélet tudatosságával. A *Divatok az irodalom körül* (1928) című tanulmányában explicit módon fogalmazza meg a hagyományokhoz, irányzatokhoz való viszonyát,⁷ és voltaképp elméleti szinten „meghirdeti” a programot, amelyet majd a *Tè meg a világ*gal teljesíteni igyekeznek:⁸ az egymást váltó izmusok, irányzatok, divatok, esztétikai rendszerek elutasítása az „örök” irodalom jegyében a különböző tradíciókba illeszthető kifejezőeszközök szabad variálását teszi lehetővé az ötödik kötetben.

1926 és 1932 között több fordításkötete is megjelenik: átdolgozza és újra publikálja a húszas évek elején, Fitzgerald alapján készített Omár Khájjám-fordításait (1930);⁹ Villon-fordításkötettel jelentkezik (1931),¹⁰ és háromkötetes Goethe-antológia jelenik meg Szabó Lőrinc és Turóczi-Trostler József fordításában (1932).¹¹ Mindhárom kiadványról születnek ismertetések, amelyek sok esetben Szabó Lőrinc költői teljesítményére is kitérnek; ezek a megállapítások a kötetben még nem, csak folyóiratokban, napilapokban, illetve kéziratként hozzáférhető versekre vonatkoznak. Halász Gábor például poétikai elemzést épít a Villon-kötetről szóló írásába,¹² Kardos László pedig (aki mind az Omár Khájjám-, mind a Villon-kötetről ír) a fordítások technikai megoldásait mindkét esetben a költői teljesítménnyel hozza összefüggésbe.¹³ A korszak fordításkritikájában nem rendkívüli a költői és a fordítói teljesítmény együttes értékelése, az azonban érdekes, hogy

⁶ Lásd részletesen itt: 3/E NAGYPORTRÉ: SZABÓ LŐRINC.

⁷ Vö. „Az évtized második felében a hagyománykövetés szellemében hajtott végre fordulatot Szabó Lőrinc, aki – Erdélyivel ellentétben – képes volt értekező nyelven is autentikusan megfogalmazni az avantgárd dal szakító opcióját a *Divatok az irodalom körül* című nagy tanulmányában, amely a múltó divatok és az örök irodalom között az utóbbi javára billentette a mérleget. A *sátán műremekei* szabad versei után következő *Tè meg a világ* kötetének modernsége már ezzel a hagyománnyal egyeztetett nyelven szólalt meg.” TVERDOTA György: *A hagyomány-őrző modernség születése*. (kézirat)

⁸ SZABÓ LŐRINC: *Divatok az irodalom körül*. In uő: *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*. Osiris, Bp., 2013. 287.

⁹ Első változat: Omár KHÁJJÁM: *Rubájját*. Fordította SZABÓ LŐRINC. Táltos, Bp., 1920; második változat (néhány példányban, exkluzív kiadásként): Omar KHÁJJÁM: *Rubájját*. Fordította SZABÓ LŐRINC. Kner, Gyoma, 1930.

¹⁰ *A szegény Villon tíz balladája és A szép fegyverkovácsné panasza*. Fordította SZABÓ LŐRINC. Bisztrai Farkas Ferencz, Bp., 1931.

¹¹ *Az ifjú Goethe. 1749–1776: Antológia a költő ifjúkorának műveiből*. Fordította SZABÓ LŐRINC, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF. Kner, Gyoma, 1932; *A férfi Goethe. 1777–1800: Antológia a költő férfikorának műveiből*. Fordította SZABÓ LŐRINC, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF. Kner, Gyoma, 1932; *Az öreg Goethe. 1801–1832: Antológia a költő öregkorának műveiből*. Fordította SZABÓ LŐRINC, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF. Kner, Gyoma, 1932.

¹² Vö. HALÁSZ GÁBOR: *Szabó Lőrinc Villon-fordítása*. Protestáns Szemle 1932/3. 203–204.; kötetben: HALÁSZ GÁBOR: *Tiltakozó nemzedék*. Magvető, Bp., 1981. 1081.

¹³ KARDOS LÁSZLÓ: *Omár Khájjám magyarul: Szabó Lőrinc fordítása*. Nyugat 1931/3. (A *Nyugat*-cikket itt és a továbbiakban is az online kiadásból idézem: <http://epa.oszk.hu/nyugat>)

a fordítások minősítése során Kardosnál a költői „fejlődés” melletti érvelésre is sor kerül. Ez nem előzmény nélküli: Szabó Lőrinc 1930 decemberében az Omár Khájám-recenzióhoz segédanyagokat küld Kardosnak, a kísérőlevélben pedig szubjektív megjegyzésekkel is él: „Általában azt szeretném, ha esztétikai vizsgálódásokon keresztül az én emberi fejlődésemről írhatnál, tíz év alatt megnehezült pesszimizmusomról, illetve ennek ebben a munkában is látható nyomairól.”¹⁴ Ez a gesztus ismétlődik akkor, amikor 1931 nyarán Németh Lászlónak küldi el a hat év versanyagát, közel száz verset, egy hosszú levél kíséretében.¹⁵ A portré-tanulmány néhány héttel később jelenik meg a *Nyugat*-ban, az írás a hagyományhoz való kötődés és elszakadás kettősségét hangsúlyozza. Németh László szerint Szabó Lőrinc „két irodalmi kor határán alakult ki”, „az előző kor kimerült befolyásai” leválnak róla, és egy „új irodalmi kor szelleméhez alkalmazkodik”, az elmúlt évtizede pedig reprezentatív, „egy emberbe sűrített irodalomtörténet”.¹⁶

A fentiek alapján jól érzékelhető, hogy a *Té meg a világ* megjelenését várakozás előzi meg: olyan verseskötetre lehet számítani, amely bizonyos mértékig választ ad a líra további fejlődését érintő kérdésekre; egy új generáció érvényes hangjaként értelmezhető; és mind a szerző pályáját tekintve, mind az irodalomban általában megújulást jelent. A *Té meg a világ* megjelenését követő írások kedvezők; az előbeszédhez közelítő, díszítetlen, intellektuálisnak nevezett versbeszédet a forma és a tartalom harmóniája, a gondolatosság és az individualizmus, pesszimizmus megfogalmazása, valamint korszerűsége okán méltatják. Halász Gábor a *Nyugat*-ban recenzeálja a gyűjteményt, és saját nemzedékének hangját ismeri fel benne,¹⁷ Márai Sándor pedig szintén a versekkel, a kérdésfelvetésekkel való azonosulás lehetőségére reflektál, és az olvasói szerep rendhagyó jellegére, voltaképp a szöveggel való párbeszéd kialakításának a szükségességére hívja fel a figyelmet.¹⁸

A harmincas-negyvenes években a kritika a fenti szempontok mellett a társadalmi, közösségi aspektusok, illetve ezek hiánya,¹⁹ a negyvenes évek végén a morál, a világkép kategóriái alapján közelít a kötethez.²⁰ Az ötvenes évek első felében Szabó Lőrinc is ignorált költő, az ötvenes évek végén Illyés tanulmánya igyekszik

¹⁴ Szabó Lőrinc levele Kardos Lászlónak, 1930. december 20. In SZABÓ LŐRINC: *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*. 341.

¹⁵ Vö. Szabó Lőrinc levele feleségének, 1931. augusztus 3. Idézi KABDEBŐ LÓRÁNT: *Szabó Lőrinc pályaképe*. Osiris, Bp., 2001. 71.; a levelet lásd *Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta KABDEBŐ LÓRÁNT, LENGVEL TÓTH KRISZTINA. Magvető, Bp., 2000. 633.

¹⁶ NÉMETH LÁSZLÓ: *Szabó Lőrinc*. Nyugat 1931/16.

¹⁷ HALÁSZ GÁBOR: *Té meg a világ*. Nyugat 1933/2.; kötetben: HALÁSZ GÁBOR: *Tiltakozó nemzedék*. 717.

¹⁸ MÁRAI SÁNDOR: *Verseskönyvek: Sértő Kálmán: Falusi pillanat. Szabó Lőrinc: Té meg a világ*. In uő: *Írók, költők, irodalom*. Helikon, Bp., 2002. 82–83. Folyóiratban: Újság 1933. március 3.

¹⁹ Például BÁLINT György (B. Gy.), c. n., Az Est, 1932. dec. 13. Az 1934-es válogatott versek kapcsán MÓRICZ ZSIGMOND is ír róla: Pesti Napló 1934. febr. 25.; kötetben: MÓRICZ ZSIGMOND: *Irodalomról, művészetéről*. Szépirodalmi, Bp., 1959. II. 299–301.

²⁰ Vö. például SÓTÉR ISTVÁN: *Szabó Lőrinc*. In uő: *Négy nemzedék: Élő magyar költők*. Parnasszus, Bp., 1948. 96–97.

újra felfedezni az életművet, a társadalom, az individualitás és a világkép fogalmi mentén.²¹ Az 1960-as évek irodalomtudományi szemléletváltása azonban változást hoz: a *Té meg a világról* szóló, 1960–70-es évekbeli tanulmányok olyan kontextuális értelmezési lehetőségekre mutatnak rá, amelyek máig termékenyek. Rába György 1972-es monográfiája a tematikus, a poétikai, a nyelvi és a bölcséleti vonatkozásokat együttesen vizsgálja: bizonyítja, hogy a kötet szemléleti háttérét Schopenhauer, Russell és az ókori kínai filozófia is jelentős mértékben meghatározza;²² poétikai párhuzamként Gottfried Bennt és a Neue Sachlichkeit tapasztalatát említi, továbbá rámutat az ellentétekben való gondolkodás tendenciós jellegére, annak retorikai következményére, a párbeszéd jelenlétére is. Kabdebó Lóránt szintén összetett szempontrendszer segítségével értelmezi a *Té meg a világot*, a bölcséleti háttér bemutatása mellett 1974-es monográfiájának legjelentősebb eredménye, hogy megfogalmazza a versbeli én kettősségét, figyelmet fordít az én önmagával folytatott dialógusára.²³ Ez a szempont (a „dialogikus poétikai paradigma”) Kabdebó későbbi tanulmányainak, valamint a kortárs Szabó Lőrinc-értelmezéseknek is kiindulópontja. Eszerint az én megkettőződik, illetve kettéosztódik, ez határozza meg a versek retorikai struktúráját: a kiteljesedésért küzdő „lázadó”, „cselekvő”, „aktor”, valamint az aktor kudarcait figyelemmel kísérő, szkeptikus „elemző”, „megfigyelő”, „néző” rendhagyó dialógusa, egymást ellenpontoszó szólama az önmegszólító verstípus sajátos változatának is tekinthető,²⁴ ahol a megszólalás nyelvi magatartás, a beszédaktus-elmélet értelmében a szituációból és a nyelv retorikai természetéből adódó előismeretek, elvárások és korlátozások függvénye.²⁵

A kortárs Szabó Lőrinc-kutatás a *Té meg a világot* elkülöníti a korábbi négy kötetből, a harmincas évek elején bekövetkező poétikai váltás²⁶ felől értelmezi, a korszak- és szemléletváltás mellett a versbeszéd, a versbeli én megnyilvánulása, a retorikai struktúra, a pszichologizmus, a modalitás és a hagyományhoz való viszony

²¹ ILLYÉS Gyula: *Szabó Lőrinc vagy: boncoljuk-e magunkat elevenen?* Alföld 1956/2. 55–72.; kötetben: ILLYÉS Gyula: *Ingyen lakoma*. Szépirodalmi, Bp., 1964. II. 190–238.

²² Vö. RÁBA György: *Szabó Lőrinc*. Akadémiai, Bp., 1972. 84–85.

²³ KABDEBÓ Lóránt: *Útkeresés és különbség*. Szépirodalmi, Bp., 1974. 61.

²⁴ Uo.

²⁵ Vö. KABDEBÓ Lóránt: *A dialogikus poétikai paradigma nagy pillanata: Szabó Lőrinc személyiséglátomása (Té meg a világ)*. In uő: „A magyar költészet az én nyelvemen beszél”. Argumentum, Bp., 1996. 50.

²⁶ Az 1920–30-as években bekövetkezett változás mértékét és jellegét tekintve különböző felfogásokkal találkozunk. Az eltérő koncepciókat összefoglalja a „*de nem felelnek, úgy felelnek*”: *A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján* című kiadvány (szerkesztette KABDEBÓ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő. JPTÉ–Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1992), amely az 1991 áprilisában tartott *Paradigmaváltás(?) az 1920/30-as évek lírájában* konferencia írásos anyagát tartalmazza. A kötet szerzőinek egy része a folyamatot paradigmaváltásnak, azaz egyfajta korszak- és beszédmód-váltásnak tekinti, például Kabdebó Lóránt és Kulcsár Szabó Ernő. Mások, például Tverdota György és Németh G. Béla elutasítják, vagy korlátozzák a fogalom használatát, és esetlegesen a korszak elhatárolása tekintetében is más nézeteket vallanak. Ezen a helyen a nézetek összevetésére, értékelésére nem térek ki. Lásd részletesen itt: BEVEZETÉS, MODERNISÉG-KONCEPCIÓ.

újfajta megvalósulásai alapján érvel.²⁷ Az újabb értelmezések (mindenekelőtt Kulcsár-Szabó Zoltán 2010-es Szabó Lőrinc-kötete²⁸) sajátossága, hogy a költői nyelv megváltozott működésére koncentráló, retorikai-poétikai elemzések során egyrészt vizsgálják a különböző verstípusok, műfajok átrendeződését, így például a tájvers, a szerelmes vers, a gondolati líra változatait; másrészt a versek ontológiai kérdésfelvetéseit, annak vonatkozásait (például időbeliség, individualitás, kulturális idegenség, emlékezet stb.) állítják a fókuszba. Ezen szempontok, valamint a nyugatos és avantgárd hagyományhoz való viszony újszerűsége okán tekinthető a kötet előremutató vállalkozásnak.

A *Tè meg a világ* verseinek kiindulópontja – ahogy a kötet címe is mutatja – hármas felosztású rendszer: az én, a hozzá képest definiált te (amely akár önmegszólításként is érthető), valamint a mindkettőről leválasztható környezet jelenti azt a három viszonyítási pontot, amelynek segítségével a valóság, a létezés ábrázolható. Az 1926 és 1932 között keletkező versekből Szabó Lőrinc többnyire olyan szövegeket válogat be a kötetbe, amelyek valamilyen (a fenti három változón alapuló) képletet fogalmaznak meg. Ez a tematikus elem, a megfigyelő által azonosítható viszonyrendszerekben való gondolkodás Russell hatására vezethető vissza,²⁹ azonban a szövegek nem pusztán ennek az ismeretelméleti módszernek az illusztrációi. A viszony, a viszonyulás dinamikus elem, amelynek természete folyton változik. Egyrészt abban az értelemben, hogy a három tényező eltérő tartalmakkal telítődik: a te lehet a mindenkori másik, de ugyanígy a testem, az agyam, a halál-vágyam is lehet számomra te; a világ külsődleges viszonyítási pont, de ugyanígy a ruha, a test vagy akár a látvány is lehet az. Másrészt a világhoz való viszony sosem közvetlen, érzéki tapasztalat: az én Szabó Lőrinc verseiben mindig egyfajta védettséget élvez, hiszen az én és a másik, az én és a világ között mindig létezik egy határ (térbeli és ontológiai szempontból egyaránt), amely azonban nem rögzített. A *Tè meg világ* verseiben megfogalmazódó kétely a határok áthelyezhetőségéből, az identitás folytonos alakíthatóságából adódik: a kötet tematikus csomópontjai (én-te, saját-idegen, szellem-test, kint-bent, mikro- és makrokozmosz, rab-börtön, alkatrész-gép, természet-civilizáció, élet-halál stb.) az identitásra való rákérdezés különböző variációiként értelmezhetők. A kötet ezzel a kérdésfelvetéssel azonban nem illeszkedik egyetlen filozófiai rendszerbe sem: a kimutatható bölcséleti hatások (például Schopenhauer, Russell, Nietzsche, Stirner, a keleti filozófiák) egymás mellett jelentkeznek.

²⁷ KABDEBŐ Lóránt: *Költészetbeli paradigmaváltás a húszas évek második felében*. In „de nem felelnék, úgy felelnék”. 53–82.; KABDEBŐ Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*. 71–102.; KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A kettévált modernség nyomában: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. In „de nem felelnék, úgy felelnék”. 21–52.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Sötétben nézem magamat”: *Az individualitás formái a Tè meg a világban*. In uő: *Tükörszínhátéka agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*. Ráció, Bp., 2010. 59–90.; TVERDOTA György: *A modernség-fogalom változásai a húszas évek költészetében*. In „de nem felelnék, úgy felelnék”. 167–174.

²⁸ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Tükörszínhátéka agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*.

²⁹ Vö. KABDEBŐ Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*. 74.

Adott-e az én integritása és milyen viszonyrendszer szükséges ahhoz, hogy rendelkezésre álljon – alapvetően ez az a két kérdés, amely a kötet verseiben felmerül, és amelynek eredményeként az egyes szövegekben a határok megjelölése történik. Ez a kérdésfelvetés azonban a nyelv szintjén, retorikai értelemben is megvalósul: a dialogicitás mint poétikai eszköz egyszerre kínálja fel és vonja vissza az identitások elhatárolásának a lehetőségét. A kötet egyik legismertebb verse, *Az Egy álmai* – amelyre feltehetőleg Max Stirner fogalomhasználata, szemlélete is hatott³⁰ – az önmegszólítás retorikai alakzatára épül, az első sorban az én önmagát te-ként megszólítva elkülöníti a többiektől („Mert te ilyen vagy s ők olyanok”), a vers szerkezetét ez a duális rendszer; az én és a világ ellentétének leírásai határozzák meg. Az önmegszólítás alakzata azonban folyamatosan akadályokba ütközik, egyes helyeken az én és a te azonosítása, elkülönítése bizonytalanává válik.³¹ Ez egyrészt abból adódik, hogy a saját és az idegen (az énhez és a világhoz tartozó tartalmak) megnevezése a versben személyes névmásokkal történik (én, te, ők, ti), amelyek alapvetően helyettesítő és rámutató funkcióval bírnak: a névmás tartalma, jelentése viszonyítás (szituáció és dialógus) kérdése, a vers közegében egymásra utaló szavak kölcsönösen bizonytalanítják el a jelentéseiket. A másik ok az, hogy az én által meghatározott külsődlegesség is többször változik, a te és ők kezdeti oppozíciója többször átrendeződik. A második versszakban az „Én vagy ti, egyikünk beteg”, a harmadik versszakban a „Ketten vagyunk, én és a világ, / ketrecben a rab”, a negyedik és az ötödik versszakban a kint és bent, az utolsó versszakban az Egy és a Sok egymásra vonatkoztatása az ellentétet, a sémát megőrzi: az elkülönülés ténye, az én és a világ közötti határ nem kérdőjeleződik meg, de a vers lineáris olvasása során az idegenség, az elkülönülés tapasztalata újra meg újra elmozdul, újraértelmeződik. Éppen ezért, ahogy az én viszonyai folyamatosan változnak, vagy legalábbis újradefiniálódnak, úgy nyilvánvalóan az is relatív, mit ismerünk fel igazságként.

Eszerint bármely külsődleges dologgal való érintkezés (tehát az élet, a társadalom, a test, a gondolkodás stb. rendszere) megszünteti az „egy igazság” lehetőségét. A *Semmiért Egészen* a magány dilemmájának egyfajta megoldási kísérlete: a szerelmes versként, intimitásversként olvasható szöveg olyan dialógus, amelynek csak az egyik szolamát halljuk, ám amelynek első sora (Szabó Lőrincire jellemző megoldásként) válaszmondat-struktúrát alkot,³² és szintén az „igaz” kategóriáját állítja az érvelés fókuszába: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz.” A vers az én és a másik viszonyát a gép és az alkatrész metaforájával írja le, és az én törvényét, igazságát a másakra kiterjesztve gondolja el: „Alku, ha szent is, alku; nekem / más kell már: Semmiért Egészen! / Két önzés titkos párbaja / minden egyéb; / én többet kérek: azt, hogy a / sorsomnak alkatrésze légy.” A morális dilemma abból

³⁰ MAX STIRNER: *Der Einzige und sein Eigentum*. Philipp Reclam, Leipzig, [1893]; vö. KABDEBÓ LÓRÁNT: *A dialogikus poétikai paradigma filozófiai megalapozottsága*. 188–212.

³¹ Vö. KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: *Különbség – másként: Az Egy álmai*. In uő: *Tükörszínhátek a gyáradnak*. 94.

³² KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: *Dialogicitás és a kifejezés integritása*. In *Tanulmányok Szabó Lőrincről*. Anonymus, Bp., 1997. 87.

adódik, hogy az „igaz” csak a másik teljes önfeladásának, az identitás felszámolásának függvényében teljesülhet, a tabusértő kimondott tartalom és a szenvtelen hangnem feszültsége révén a vers felforgatja az intimitáslíra konvencióit. A szöveg retorikai szerkezetét az aposztrophé alakzata határozza meg, amely közeli-ként, jelenlévőként tételezi a távolit, azaz olyan diszkurzív helyzetet hoz létre, amely előfeltételként veszi tudomásul a te létét, a megszólítása során képzi meg önmagát.³³ A te tudomásulvétele, létezése szükséges feltétele, előzménye a megszólalásnak, de a megszólított mindenkor másik ebben az értelemben is csak funkciójából adódó identitással bír: akár egy alkatrész, nem nélkülözhető, de szükség esetén cserélhető, pótolható és helyettesíthető.

A kötetben található versek egy része a saját testhez való viszony ambivalenciáját fogalmazza meg (például *Testem, A homlokodtól fölfelé, A test védekezik*). A *belső végtelenben* tematikusan rokonságot mutat a *Philibertus látomásával*, valamint Villon Szabó Lőrinc által *A szív és a test vitája* címen fordított, párbeszédes balladájával. Itt a szubjektum mint konstrukció, azaz elkülöníthető szegmensekből (test, lélek, szellem, akarat stb.) álló szerkezet jelenik meg, amelyben a test az önazonosságot egyszerre alakító és korlátozó tényezőként van jelen. A leírása, megfigyelése külső nézőpontból, elidegenítő, tárgyiasító gesztusokkal történik: a test belső végtelene egyrészt bejárható tájként, másrészt a tudat által uralhatatlan gépezetként jelenik meg, amelynek fiziológiai adottságai tapasztalhatóak, mérhetőek, tudományos eszközökkel kutathatók, de külsődlegesen módosíthatók is. A test, vagyis a „mérnöki öntudat” által szervezett, „szörnyű üzem”, a „külön törvény szerint”, az akarattól függetlenül működő világ a szellemi struktúráktól elválasztva, a tudat által befolyásolhatatlan, nem önazonos elemként értelmeződik: a saját test idegensége az én önmagától való elidegenedésének a tapasztalatát eredményezi.

Míg a *belső végtelenben* az identitás strukturáltságát állítja a fókuszba, anélkül, hogy az érzéki tapasztalatról ténylegesen szólna, addig a kötet egyéb verseiben az észlelés és az észlelet elgondolásának különbségére való reflektálás, a testi érzékelés kérdése is megjelenik. Ilyen például a *Két sárga láng* című vers, amely a szubjektív látás (Schopenhauerhez köthető³⁴) tapasztalatát fogalmazza meg: „Este, ha lámpám lecsavartam / s lehunyom fáradt szememet, / két sárga láng még ott remeg / múltó emlékül az agyamban.” A mesterséges fény múltó emléke, mint az elme terméke, egyfajta hamis látvány, Goethe *Színtanát*³⁵ is idézi, valamint ismert kísérleteit, melyeket a camera obscurával végzett. Ott az eredetileg fényt átengedő nyílás bepecsételése nyomán szintén olyan látvány keletkezik, amely már a szemhez tartozik, és amelynek létrejöttével külső és immanens összekeveredik, a szemlélő és a szemlélt egymásba ér. A vers további tapasztalatokkal is szolgál az észlelés metódusára vonatkozóan. A természet észlelése csak látszólagos pillanat-

³³ Vö. Jonathan CULLER: *Aposztrophé*. Fordította SZÉLES Csongor. Helikon 2000/3. 376–377.

³⁴ Vö. Jonathan CRARY: *A megfigyelő módszerei*. Fordította LUKÁCS Ágnes. Osiris, Bp., 1999. 91.; Arthur SCHOPENHAUER: *Ueber das Sehn und die Farben*. F. A. Brodhaus, Leipzig, 1870.

³⁵ Johann Wolfgang von GOETHE: *Színtan*. Fordította RAJNAI László. Corvina, Bp., 1983.

nyiságok megképzésével, az észleletnek a többszintű folytonosságból a gondolkodás számára történő kiszakításával, és mindenkori megkésettségben mehet végbe: „[a napnak] a láthatár / fölött már csak a képe száll”. A permanencia rögzítésének igénye, illetve ennek lehetetlensége jelenik meg: „Valami történt szakadatlan / és csak most kezd mulni agyamban / az éjszakányi pillanat [...]”. Az észlelt pillanatnyiségben a tartamok és a természet egésze sűrűsödik, egy-egy mozzanat, esemény nem rajzolható vagy írható körbe, az előző versszak ezt fejti ki: az elalvás előtti visszaszámlálás érthető elméleti problémafelvetésként, amelyben a „Mi az ut és ki mér?” kérdése a mozgás egyidejűségben való érzékelhetetlenségét jelzi. A „Minden egymásba fér” kijelentés pedig azt jelzi, hogy minden észlelhető esemény további eseményekhez kapcsolódik, illetve más történések része, a történések megismerése pedig csak a legkisebb eseményhez való közelítésként fogható fel.

A *Tao te King* Szabó Lőrinc első olyan verse, amely jól érzékelhetően felhasználja a keleti filozófiák tanait, azonban a szöveg nem az út és az egyén harmóniáját, a körülményeket egyensúlyi helyzetként elfogadó magatartást jeleníti meg, hanem épp ellenkezőleg: az „Igaz Ut” elérése éppúgy az én belső küzdelme, viták, állítások, cáfolatok, építkezések, rombolások függvénye, ahogy a korábban idézett versekben is műveletek, viszonyulások feltétele az önazonosság. A keleti filozófia felhasználásának módja, az identitásra vonatkozó kérdésfelvetések, valamint a dialógusra épülő versbeszéd hangsúlyai a következő, *Különbéke* (1936) című kötetben jelentősen megváltoznak, a tematikus kapcsolódási pontok ellenére megváltozott poétikai alapelvekről beszélhetünk. Mai irodalomértésünkkel azonban a *Tücsökgzene* mellett mégis a *Té meg a világot* érzékeljük a legjelentősebb Szabó Lőrinc-kötetként.